

GRADSKA KUĆA U KRIŽEVCIMA U SREDNJEM VIJEKU

Mr. sc. ZDENKO BALOG

Pučko otvoreno učilište Križevci

A. G. Matoša 4

HR -48260 Križevci

zdenko_balog@yahoo.com

Pregledni članak

Review

Primljeno/Recieved: 31. 10. 2003.

Prihvaćeno/Accepted: 11. 02. 2004.

U Križevcima nije sačuvana profana arhitektura koja bi nedvojbeno ukazivala na srednjovjekovno podrijetlo. Autor je, polazeći od povijesnih podataka, urbanističke strukture i komparativne građe, prepoznao neke elemente koji argumentiraju pretpostavku o tome da pojedine, tipološki srodne, gradske kuće u Križevcima, uglavnom okupljene oko glavne gradske prometnice smjera sjever-jug, odražavaju izvornu srednjovjekovnu parcelaciju početka 15. stoljeća, a možda i raniju. U središtu zanimanja je prostor Donjeg grada, prostor koji se od 1405. godine nalazi unutar obruča bedema. Parcele na Gornjem gradu mnogo su šire, 'komotnije' od onih u obzidanom gradu, te su ovdje građevinske promjene zatrle svaki trag tipologiji srednjovjekovne kuće. U Donjem gradu sačuvane su parcele koje su uz sve pregradnje, koristeći optimalno dragocjen prostor branjen bedemom, sačuvale izvornu strukturu, te je nose ubilježenu kao neki urbanistički DNK, koji je nepromijenjiv.¹

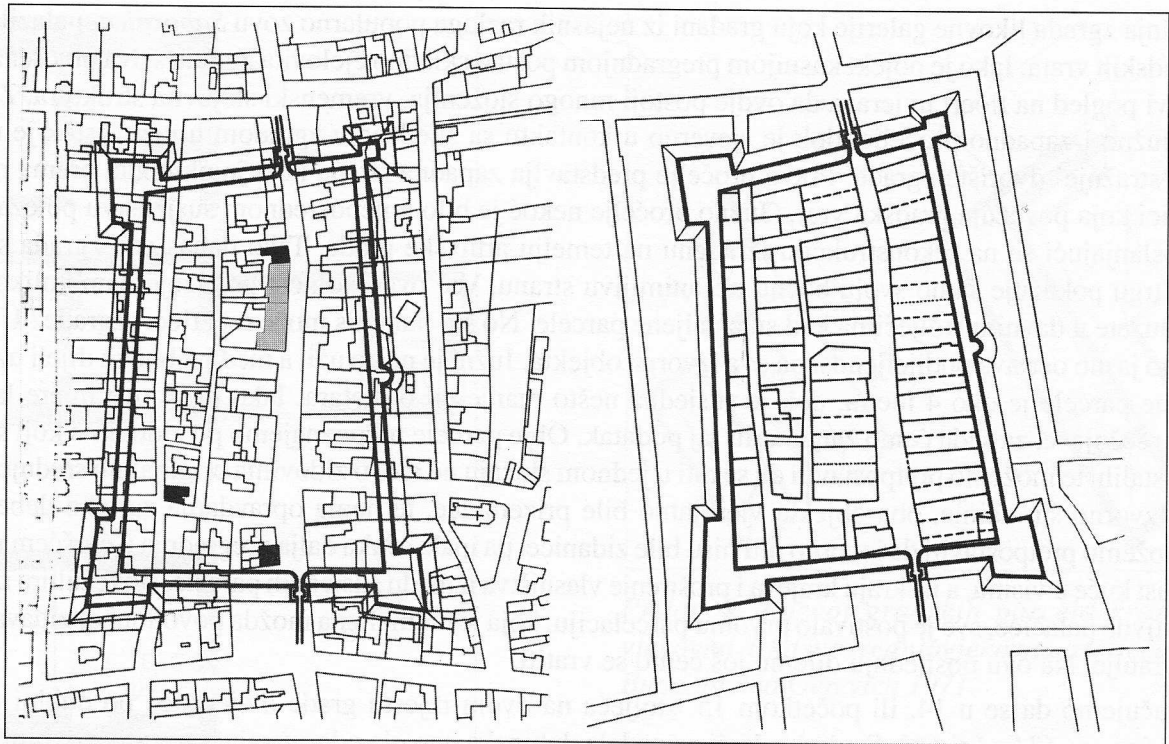
Ključne riječi: srednji vijek, Križevci, Donji grad, srednjovjekovna parcelacija, urbanistička struktura

Otvarajući temu gradske kuće u Križevcima u srednjem vijeku, odmah na početku moramo podsjetiti na bolnu činjenicu da u ovom gradu nije sačuvana niti jedna srednjovjekovna zgrada, čak niti detalj koji bi stilski i tehnologijom nedvojbeno ukazivao na srednjovjekovno podrijetlo. Iznimku čine, naravno, crkve među kojima je crkva Svetog Križa poseban slučaj, mada je i njena gotička osnova podnijela agresivne intervencije kasnijih stoljeća. Neke elemente gotičke arhitekture prepoznajemo tek u osnovi grkokatoličke katedrale, negdašnje augustinske crkve, te Svetog Ladislava (Svetog Marka Križevčanina), kapele 3/8 zaključka, koja se neizravno spominje u dokumentima 14. stoljeća. No, budući da crkve ovaj puta nisu predmet našeg razmatranja, ovdje zanemarujemo ove činjenice. Također nije sačuvan niti najsitniji trag gradskog bedema, no to je činjenica koja će nas u ovom ogledu više zanimati.

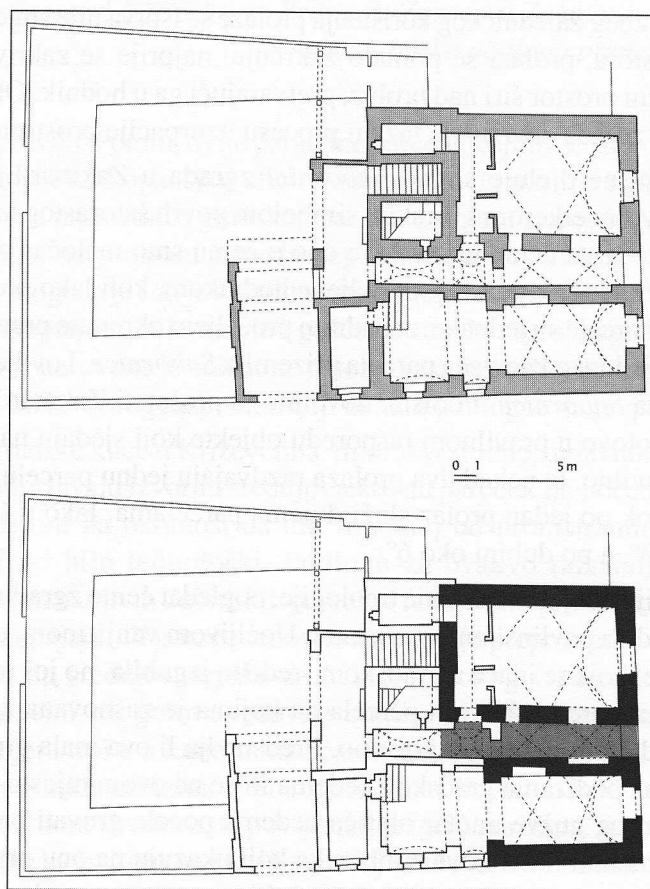
Pa ipak, unatoč potpunom nedostatku sačuvane građe za ovu temu, pokušaj rekonstrukcije križevačke gradske kuće u srednjovjekovnim stoljećima sve je prije nego nekakvo prizivanje duhova i pred našim je očima za ovu temu mnogo više pozitivne građe nego što na prvi pogled mislimo. Polazimo od povijesnih podataka, kojih je sačuvano mnogo više, urbanističke strukture koja se razvija polakše i održava mnogo žilavije nego pojedinačne zgrade te, konačno, tipologije i komparativne građe. Oboružani ovakvom opremom lako ćemo prepoznati pojedine očuvane podatke koji će nas dovesti i do nečega što će u zaključku rezultirati tipološkim odrednicama.

U središtu našeg zanimanja je prostor Donjeg grada, поближе, prostor koji se od 1405. godine nalazi unutar obruča bedema. Parcele na Gornjem gradu mnogo su šire, 'komotnije' od onih u obzidanom gradu, te su ovdje građevinske promjene zatrle svaki trag tipologiji srednjovjekovne kuće. Tako će taj, inače urbanistički izuzetno vrijedan i dobro očuvan prostor u temi biti za nas nezanimljiv. U Donjem gradu, nasuprot tome, sačuvane su parcele koje su uz sve pregradnje, koristeći optimalno dragocjen prostor branjen bedemom, sačuvale izvornu strukturu, te je nose ubilježenu kao neki urbanistički DNK, koji je nepromijenjiv. Opisat ćemo nekoliko primjera, a potom krenuti na usporednu analizu.

¹ Ovaj tekst neznatno je proširen izvadak iz mojih ranijih studija o križevačkom urbanizmu, a posebno u radovima Balog (1998) i Balog (2003). S obzirom da tema gradske kuće u srednjem vijeku predstavlja posebnu cjelinu, a i u želji da populariziram ovu temu, predložio sam izdavaču križevačkog časopisa CRIS objavljivanje ovog priloga u ovom obliku.

Prilog 1: Odnos današnje povijesne jezgre Križevaca prema bedemima Unutrašnjeg grada, prema Bedenko 1993:85. Na planu su crno naglašene zgrade opisane u tekstu, a sivo one na koje se usput ukazuje.

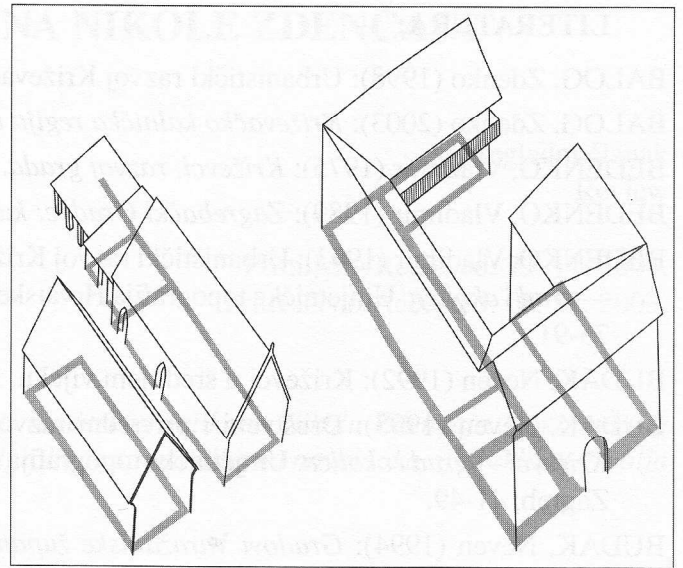
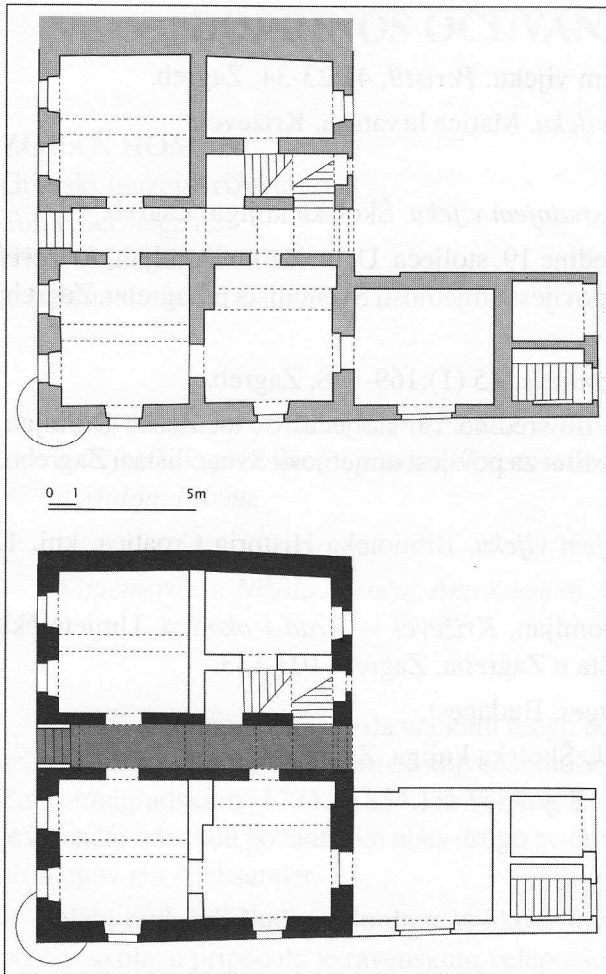
Prilog 2: Zgrada likovne galerije, tzv. Sabornica, očitavanje srednjovjekovnih gradskih parcela, prema Balog 2003:73. (Arhitektonska podloga prema Domljan 1993:110-111).

Današnja zgrada likovne galerije koju građani iz nejasnih razloga popularno zovu *Sabornica*, nalazila se tik do Donjih gradskih vrata. Iako je objekt kasnijom pregradnjom postao skladno cjelovita zgrada s dva otvorena pročelja, već nas prvi pogled na tlocrt uvjerava da ovdje postoji mnogo složenija, vremenski slojevita struktura. Zgrada ima slobodno južno i zapadno pročelje, dok je sjeverno u kontaktu sa sljedećom zgradom u nizu. Istok je utopljen u obzidano 'stražnje' dvorište zgrade. Pravo pročelje predstavlja zapadna strana koja je okrenuta prema negdašnjoj glavnoj ulici koja povezuje gradska vrat,. Južno pročelje nekoć je bilo u neposrednom susjedstvu poteza gradskog bedema, oslanjajući se na rekonstrukciju izrađenu na temelju arhivske građe. Tako danas ova zgrada središnjem gradskom trgu pokazuje samo svoju bočnu nezanimljivu stranu. Već ova okolnost pokazuje nam koliko su žilave pozicije zauzete u davnim stoljećima kad su ustaljene parcele. No što nam još može reći tlocrt zgrade? U prizemlju više se nego jasno očitava podijeljenost na dva izvorna objekta. Južni je nešto uži, a međusobno ih dijeli uzak prolaz. Širina južne parcele je oko 4 metra, dok je susjedna nešto manje od 6 metara. Iako bi se ove mjere lako mogle pretvoriti u sežnjeve, za sada ćemo zanemariti taj podatak. Objke parcele prepoznamo po zidovima koji su uočljivo deblji od ostalih, te možemo pretpostaviti da se niti u jednom slučaju ne radi o zidovima originalnih srednjovjekovnih objekata. Izvorno su, naime, oba objekta vjerojatno bile prizemnice, te nema opravdanja za tako debele zidove. Štoviše, možemo pretpostaviti da izvorno niti nisu bile zidanice, pa ipak, svaka dalja pregradnja u čvršćem materijalu, štoviše, i rast kuće u visinu, a na kraju krajeva i proširenje vlasništva između susjednih parcela, što rezultira izgradnjom reprezentativne palačice, sve je poštivalo prvotnu parcelaciju, koja je utemeljena možda povodom obzidavanja grada, a možda i ranije. Na ovu posljednju dilemu još ćemo se vratiti.

Zaključujemo da se u 14. ili početkom 15. stoljeća na ovom mjestu grade dvije kuće po dubini parcele na prostoru širine cca 6° (sežnjeva). Svakoj je kući pripadala dubinska parcela odgovarajući otprilike dubini današnjeg dvorišta Galerije. Posebno uočljivo svojstvo, svojevrsan potpis srednjovjekovnog urbanizma, uski je prolaz koji dijeli zgrade na susjednim parcelama. Ulazi i općenito glavno pročelje zgrada okrenuto je prema tom prolazu, dok su prema ulici u pravilu okrenuti samo prozori. Ova je struktura sveopća za srednjoeuropski urbanizam, što se može potkrijepiti nizom primjera. Prolazi su bili poluprivatni, koristili su ih samo vlasnici kuća, te u tom smislu i prolaze smatramo dijelom parcela. Ipak, zbog zajedničkog korištenja prolaze se isprva nije smjelo ometati. Kasnije, s potrebom za povećanjem stambenog prostora, prolazi se pomalo zakrčuju, najprije se zakrivaju trjemovima, a kad zgrade počnu rasti uvis, nerijetko se katni prostor širi nad prolaz, pretvarajući ga u hodnik. Objedinjavanje susjednih parcela i pretvaranje prolaza u hodnike zgrada završna je faza u procesu uzurpacije prostora prolaza.

Nimalo svojom vanjštinom ne djeluje slično *Sabornici* zgrada u Zakmardijevoj 17, koja pažnju privlači karakterističnim okruglim uglovnim erkerom s ilirskim simbolom povrh šatorastog krovića. Pa ipak, kad pogledamo tlocrt prizemlja ove zgrade, prepoznat ćemo upravo sve ono o čemu smo maločas govorili u vezi *Sabornice*. I ova zgrada sastoji se od dvije jasno razlučive parcele, odijeljene hodnikom, koji lako prepoznamo kao prolaz između izvorno samostojećih objekata. Parcele su jednake, zapadnim pročeljem okrenute prema glavnoj gradskoj prometnici, širine nešto manje od 6 metara, jednako kao veća parcela prizemlja *Sabornice*. I ovdje lako možemo zamisliti jednak proces koji smo očitili iz tlocrta *Sabornice*. I doista, dovoljno je prošetati Zakmardijevom, pa ćemo na potezu od kućnog broja 11 do 17 uočiti gotovo u pravilnom rasporedu objekte koji sjedaju na izvorne parcele. Prolazi među parcelama raspoređeni su nepravilno, te nekad dva prolaza razdvajaju jednu parcelu od ostalih, a nekada se parcele dodiruju stražnjim zidovima, dok po jedan prolaz služi dvjema parcelama. Iako u širini variraju, ipak se približno raspoznaje tip parcele širine 2-3°, a po dubini oko 6°.

Izvan konteksta ove, još uvijek uvjetno nazvane tipologije, pogledat ćemo zgradu u kojoj se danas nalazi Gradski muzej, a nekoć je, čini se, pripadala pavlinskom samostanu. Uočljivom vanjštinom, očigledno je da je zadržala neke karakteristike starije arhitekture, koja se inače u gradskom središtu izgubila, no još uvijek ne one starosti koju ovdje priželjkujemo rekonstruirati. Raspored osnovnih parcela na kojima je zasnovana zgrada nepravilan je, parcele su nejednake, općenito manje, te djeluju gotovo nagruvano. Predstavlja li ova mala grupa posljednje svjedočanstvo o urbanizmu naselja prije vremena podizanja gradskog bedema ili se na ovom mjestu na ovaj način struktura prvotne parcelacije izgubila kad su se zbog gužve unutar obruča bedema počele gruvati parcele jedna na drugu, možemo samo nagađati. Ipak, treba spomenuti barem dva čimbenika koji ukazuju na onu prvu mogućnosti. U dijelu zgrade tlo je nešto niže razine od vanjske razine, ne dovoljno nisko da bi se govorilo o podrumu, nego oko dvije-tri stepenice dublje. Ovu pojavu mogli bismo objasniti poštivanjem negdašnje razine tla koja je postojala kad je objekt građen, što bi govorilo ne samo o većoj starosti objekta nego i o kontinuitetu, odnosno o vremenu u kojem nije bilo pregradnji

Prilog 4: Razvoj gradskih parcela kroz srednjovjekovna i kasnosrednjovjekovna stoljeća, primjer Buda, prema Gerevich 1971.

Prilog 3: Zgrada u Zakmardijevoj 17, prema Balog 2003:72. (Arhitektonska podloga prema Domljan 1993:117).

prilikom kojih bi se razina tla ispravila. Potom, dvije paralelne parcele, kojima je suprotstavljena poprečno postavljena treća parcela, usmjerene su prema Frankopanskoj ulici. Podsjećamo da postoje mišljenja da je Frankopanska ulica prije obzidavanja grada bila glavna prometnica gradskog naselja u smjeru sjever-jug, te da je tek izgradnjom bedema nametnuto skretanje glavnog puta na prostoru između negdašnjeg augustinskog samostana (danas grkokatolička biskupija) i Smičklasove. Opet, moguće je i da je s obzidavanjem grada stvorena određena hijerarhija među parcelama, pa su parcele u sporednoj, Frankopanskoj bile manje i gušće. U tom bi slučaju zgrada muzeja bila svjedočanstvo o jednoj takvoj situaciji. Nažalost, na ovom je uličnom potezu kasnije došlo do raznih pregradnji i okrupnjavanja parcela, koje nisu ostavile ništa od izvornog rasporeda koji bi nam pomogao da prepoznamo zakonitosti u tipologiji.

Pretpostavka da pojedine gradske kuće u Križevcima, tipološki srodne, uglavnom okupljene oko glavne gradske prometnice smjera sjever-jug, odražavaju izvornu srednjovjekovnu parcelaciju početka 15. stoljeća, a možda i raniju, djeluje smiono, posebno s obzirom na okolnost da niti u jednoj od promatranih kuća nije uočen niti najmanji srednjovjekovni trag, bilo stilski bilo tehnološki. Podlogu za ovakvo razmišljanje nalazimo prvenstveno u komparativnoj građi. Zgrade prepoznatljivih dubinskih parcela s razdjelnim prilazima, koje se kasnijim pregradnjama i promjenama vlasničkih odnosa spajaju, ali gotovo redovito zadržavaju prepoznatljivu strukturu, te prilaze pretvaraju u hodnike prizemlja, raširen su tip srednjoeuropske arhitekture širokog vremenskog razdoblja, koje seže sve do romanike. Parcele variraju u veličini, ali gotovo redovito u njihovoj širini prepoznamo korištenje sežnjeva, bez obzira na sitne razlike koje ta mjera trpi u lokalnim inačicama. Lijepo primjere tipa srednjovjekovne gradske kuće, s očuvanim stilskim elementima gotike, nalazimo u Starom mestu u Pragu, na Budimu, dok situacije posebno srodne križevačkoj nalazimo i u zagrebačkom Gradecu, te povijesnoj jezgri Varaždina. Razumljivo je da su varijacije među veličinama tipičnih parcela velike s obzirom na različit značaj gradova, ali i unutar istog naselja osjete se varijacije veličina koje ukazuju na socijalnu hijerarhiju među stanovništvom. Nažalost, u Križevcima su veći građevinski pothvati obrisali svaki trag parcelacije, a urbanističku jezgru posebno je narušila izgradnja pavlinskog samostana i zgrade do samostana, te s druge strane ceste županijska palača.

LITERATURA:

- BALOG, Zdenko (1998): Urbanistički razvoj Križevaca u srednjem vijeku. *Peristil*, 41:23-34, Zagreb.
- BALOG, Zdenko (2003): *Križevačko kalnička regija u srednjem vijeku*. Matica hrvatska, Križevci.
- BEDENKO, Vladimir (1975): *Križevci, razvoj grada*. Zagreb.
- BEDENKO, Vladimir (1989): *Zagrebački Gradec: kuća i grad u srednjem vijeku*. Školska knjiga, Zagreb.
- BEDENKO, Vladimir (1993): Urbanistički razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća. U: ur. Žarko Domljan, *Križevci — grad i okolica*. Umjetnička topografija Hrvatske, Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 75-91.
- BUDAK, Neven (1992): Križevci u srednjem vijeku. *Historijski zbornik*, 45 (1):169-178, Zagreb.
- BUDAK, Neven (1993): Društveni i privredni razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća. U: ur. Žarko Domljan, *Križevci — grad i okolica*. Umjetnička topografija Hrvatske, Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 41-49.
- BUDAK, Neven (1994): *Gradovi Varaždinske županije u Srednjem vijeku*. Biblioteka Historia Croatica, knj. 1, Nakladnička kuća "Dr. Feletar", Zagreb - Koprivnica.
- DOMLJAN, Žarko (1993): Profana arhitektura. U: ur. Žarko Domljan, *Križevci — grad i okolica*. Umjetnička topografija Hrvatske, Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 103-133.
- GEREVICH, L. (1971): *The Art of Buda and Pest in the Middle ages*. Budapest.
- MILIĆ, Bruno (1995): *Razvoj grada kroz stoljeća 2 - Srednji vijek*. Školska knjiga, Zagreb.

Summary**MEDIEVAL TOWNHOUSE IN KRIŽEVCI**

There is no preserved example of profane architecture in Križevci which would undoubtedly point to a medieval background. Based on historical data, urbanistic structure and comparative material, the author recognised the elements which support the thesis that certain typologically similar town houses in Križevci, mostly centred around the main city road (N-S direction), reflect the original medieval parcelling from the beginning of the 15th century, maybe earlier. The focus is on the Lower town area, which has been within the fortification ring since 1405. The Upper town parcels are much wider, more 'comfortable' than those in the fortified town, and many building changes have erased all traces of medieval houses. In Lower town there are parcels which, in spite of all the reconstructions, economically using the valuable space within the town walls, have kept the original structure and have it inscribed within themselves as a kind of urbanistic DNA, which is unchangeable.

The text is a slightly expanded extract from author's earlier studies on urbanism in Križevci, especially: Balog 1998 and Balog 2003.

Key words: Middle Ages, Križevci, Lower town, medieval parcellation, urbanistic structure